

A társadalomtudományi kritika a bibliaértelmezés szolgálatában²

A bibliai hermeneutikai módszerek sorában a társadalomtudományi kritikát gyakran a történetkritika továbbfejlesztésének tekintik, amely a bibliai szövegek értelmezése rendjén kiemelten a bibliai kor társadalmi viszonyainak kontextusában találja meg az értelmezés hivatkozási keretét. Ennek az értelmezésnek elsődleges célja, hogy beemelje a megértési folyamat homlokterébe azokat a közösségi jelentéseket és értékeket, amelyek a bibliai szövegek eredeti mediterrán kulturális kontextusából származtathatók. A 20. század végi „nyelvi fordulatot” követően, amely egy új tudat kezdetét jelentette a hermeneutikában, sőt az újszövetségi tanulmányok számára új ismeretelméleti keretet biztosított, a „kulturális fordulat” nyilvánvalóvá vált.³ Ennek eredményeként egyre több kutató „az embereket

¹ Czire Szabolcs (1973, Székelykeresztúr) egyetemi tanár a KPTI-n, a Budapesti Unitárius Egyházközség vezető lelkésze. Elérhetősége: cziresza@proteo.hu

² A tanulmány a 33. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia angol előadásának szerkesztett magyar változata. Vö. „Social Scientific Interpretation. Foundations and Perspectives”, in *Biblical Interpretation. Eras, Methods, Contexts. Essays in Honor of György Benyik for His Sixty-eighth Birthday* III., szerk. SZÖNYI Etelka (Szeged: JatePress, 2020), 647–659.

³ A kulturális fordulat bibliai hermeneutikai hatásainak elemzéséhez lásd Dale B. Martin kötetének bevezető tanulmányát: Dale. B. MARTIN, Patricia COX MILLER, szerk., *The Cultural Turn in Late Ancient Studies. Gender, Asceticism, and Historiography* (Durham: Duke University Press, 2005), 1–21. A „nyelvi fordulat” eredete Ludwig Wittgensteinnel függ össze, de a kifejezést az M. Richard ROTRY szerkesztésében megjelent 1967-es *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method* (Chicago: Chicago University Press, 1967) kötetében használja először. Lásd továbbá: Jeremy PUNT, „A Cultural Turn in New Testament Studies?” *HTS Theological Studies* 72., 4. (2016): 1–7. Itt jegyezzük meg, hogy amennyiben ezt nem jelezzük másként, az idegen nyelvű szövegek magyar megfelelőjét a magunk fordításában adjuk közre – Cz. Sz.

„...have come to view human beings as historical creatures located within the complex matrices of particular cultures and social worlds [...] located, particular, pluralistic, and thoroughly historical nature of human existence, experience, and knowledge.” Sheila GREEVE DAVANEY, „Theology and the Turn to Cultural Analysis”, in *Converging on Culture. Theologians in Dialogue with Cultural Analysis and Criticism*, szerk. Delvin BROWN, Sheila GREEVE DAVANEY, Kathryn TANNER, AAR Reflection and Theory in the Study of Religion Series (Oxford: Oxford University Press, 2001), 3–16., 5.

történelmi lényeknek tekinti, akik meghatározott kultúrák és társadalmi világok összetett mátrixaiban helyezkednek el”, és egyre többet foglalkoznak az „ember lokális, partikuláris, pluralista, egyszersmind az emberi létezés, tapasztalat és tudás mélyen történelmi természetével”.⁴ Ezáltal – a történetkritika meglévő módszerei mellett – olyan új bibliakritikai megközelítés épült fel, amely a társadalomtudományok elméleti kereteit használja, mint amilyenek a társadalmi/kulturális antropológia, szociológia, vagy a különféle gazdasági, vallási és politikai társadalomelméletek. Ennek a sokrétű, interdiszciplináris hermeneutikának az általános megjelölésére alkotta meg a „társadalomtudományi kritika” elnevezést John H. Elliot 1986-ban, mely megnevezés azóta széles körben elfogadottá vált.⁵

A társadalomtudományi kritika jelentkezése és megerősödése

A társadalomtudományi kritika bibliakutatáson belüli kibontakozása és fejlődése a 20. század második felére datálható. Ebben az időszakban egyre inkább fókuszba került a bibliai szövegek és hagyományok társadalmi és kulturális kontextusainak fontossága. Ezt korábban a történetkritika a *Sitz im Leben* kifejezéssel jelölte. Tágabb értelemben a társadalomtudományi kritika előtörténetét egészen a kezdetekig visszakövethetjük, ahogy azt Elisabeth Schüssler Fiorenza is hangsúlyozza: „Nem gondolom, hogy létezik történelmi kutatás a társadalmi vagy szociológiai tudatosság és fogalomalkotás nélkül. Például a historiográfia mint diszciplína a nemzetállamiság és az ahhoz kapcsolódó identitás koncepciójával összefüggésben bontakozott ki, ez pedig társadalmi vagy szociológiai koncepció.”⁶

⁴ John Hall ELLIOTT, „Social-scientific Criticism of the New Testament. More on Methods and Models”, in *Social-scientific Criticism of the New Testament and its Social World*, szerk. uő, Semeia 35 (Decatur, GA: Scholars Press, 1986), 1–33.

⁵ Uo. Elliott első változatként a „szociológiai kritika” (*sociological criticism*) kifejezést javasolta az ő német akadémiai tanulmányai hatására. Lásd Uő, *A Home for the Homeless. A Sociological Exegesis of 1 Peter, Its Situation and Strategy* (Philadelphia: Fortress, 1981). Magyarázata szerint úgy, ahogy a nagyobb európai nyelvek használatában különbség van a politika (*politics*) és a politikai (*political*) kifejezések között, úgy az amerikai egyetemen a „szociológiai” (*sociological*) megjelölés az Újszövetség társadalomtudományi tanulmányozására való hivatkozásként félrevezető volt. Az általánosabb „társadalomtudományi” (*social-scientific*) megnevezés sokkal inkluzívabbnak bizonyult a széles palettát felölelő megközelítés gyűjtőfogalmaként, ezért az vált általánosan elfogadottá.

⁶ „I don't think there is a historical method without a social or sociological awareness and conceptualization. For example, historiography as a discipline has been conceptualized as one of national states and their identity, and that is a social or sociological concept.” Az

Az 1970-es évekre vált hangsúlyossá egy átfogó módszertan kidolgozásának az igénye, jöllehet – ahogyan más értelmezési területeken is – az egzegézis és a társadalomtudományok közelítése nem volt előzmények nélküli forradalmi újítás.⁷ Az előfutárok közé sorolhatóak olyan kiváló kutatók, mint a történész Ernst Troeltsch (1911), a szociológus Max Weber (1919), vagy közelebbről olyan bibliatudósok, mint William R. Smith vagy Adolf Deissmann, továbbá a chicagói iskola képviselői, mint Shirley J. Case vagy Donald Riddle, de akár olyan marxista szerző, mint Karl Kautsky, vagy olyan társadalomtörténész, mint Edwin A. Judge.⁸ A 1970-es éveket megelőzően a társadalomtudományi megközelítések mögött nem alakult ki átfogó, rendszerszerű módszertan.⁹ Ez a folyamat csak a 20. század utolsó három évtizedére érett be, amikorra is „határozott erőfeszítések irányultak a társadalomtudományok bibliai szövegek és környezetük tanulmányozására néző bevonására, illetve az ahhoz szükséges elméleti és módszertani keretek megalkotására.”¹⁰

Elfogadva Gerd Theissen – főként német tudományos perspektívából – született javaslatát,¹¹ az Újszövetség szociológiai értelmezésének kibontakozását három nagyobb korszakban határozhatjuk meg: 1870–1920; 1920–1970; 1970-től

idézet egy Dale B. Martin által készített akadémiai interjúban hangzott el. Dale B. MARTIN, „Social-scientific Criticism”, in *To Each Its Own Meaning, Revised and Expanded. An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*, szerk. Steven L. MCKENZIE, Stephen R. HAYNES (Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 1999), 125–141., 125.

⁷ Az előzmények részletes áttekintéséhez lásd John Hall ELLIOTT, *What is Social-scientific Criticism?* (Minneapolis: Fortress Press, 1993), kiemelten 17–35.: „The Recent Emergence of Social-scientific Criticism.”

⁸ A társadalomtudományi bibliakritika és a különféle tudományterületekről érkező előfutárok megközelítésének átfedéseit és eltéréseit részletesen elemzi: Robert MORGAN, John BARTON, „Theology and the Social Sciences”, in Uők, *Biblical Interpretation* (Oxford: Oxford University Press, 1988), 133–166.; Carolyn OSIEK, „The New Handmaid: The Bible and the Social Sciences”, *Theological Studies* 50., 2. sz. (1989): 260–278.

⁹ Számos kutató vitatja, hogy a társadalomtudományi kritika közvetlen előzményeként lenne értelmezhető a történeti iskolák többsége. Például Wayne Meeks így érvel: „A *Religionsgeschichtliche Schule* (vallástörténeti iskola) egy olyan eszmetörténeti és módszertani megközelítést követett, amelyből teljességgel hiányzott a szociológiai dimenzió. Vagy a formakritikusok, akik ugyan a *Sitz im Leben*ről beszéltek, nem alkalmaztak semmiféle szociológiai módszert annak meghatározására, hogy mi is volt a sajátos élethelyzet.” (Idézi MARTIN, „Social-scientific Criticism”..., 126.)

¹⁰ ELLIOTT, *What is Social-scientific Criticism...*, 18. „...clear efforts were undertaken to engage the social sciences and to lay out the theoretical and methodological foundation for a specifically social scientific study of the Bible and its environment.”

¹¹ Gerd THEISSEN, *Social Reality and the Early Christians: Theology, Ethics and the World of the New Testament*, ford. Margaret Kohl (Edinburgh: T. & T. Clark, 1993), 1–29.

napjainkig. Ha ezt párhuzamba állítjuk a világháborúk és következményeik által fémjelzett időszak tudományos lehetőségeivel, akkor könnyen megérthető, hogy a történeti Jézus-kutatáshoz hasonlóan az 1920-as évektől a 1970-es évekig a tudományos érdeklődés a korai kereszténység társadalmi dimenziói iránt csökkent. Ebben meghatározó szerepe volt a korszak legkiemelkedőbb bibliai tudósának, Rudolf Bultmannnak, akinek az érdeklődése más irányba terelte a bibliatudományt. Oscar Cullmann próbálkozását, hogy szociológiai dimenziót emeljen be a formakritikába, Bultmann ideológiai irányba eltérítette, ezáltal a szövegek közösségi beágyazásának (*Sitz im Leben*) kutatása inkább azok hitbéli helyzetének (*Sitz im Glauben*) meghatározására terelődött, miközben az újszövetségi kérügma jelentősen eltávolodott szociokulturális kontextusától.¹²

Gerd Theissen 1973-as úttörő tanulmánya¹³ után számos kutató beemelte látókörébe a társadalomtudományi értelmezés szempontjait. Egy átfogó felsorolás meghaladná jelen tanulmányunk kereteit,¹⁴ de célszerűnek látszik néhány kiemelkedő szerző és mű megemlítése. Ezek közé tartozik Wayne Meeks, aki Peter Berger és Thomas Luckmann¹⁵ elméletére építve írta meg tanulmányát, kitérve a János-evangélium szektariánus hátterére, amelyet ő leginkább az alászálló és fel-emelkedő Emberfia motívumán belül elemez (1972). Gerd Theissen 1976 és 1982 között több tanulmányt is publikált a Jézus-mozgalom társadalmi dinamikájáról. Fernando Belo felfedezte az adósságrendszert a Márk evangéliuma mögött (1974). John Gager a Jelenések könyvének társadalmi hátterét tanulmányozva számos társadalomtudományi elmélet használhatóságát mutatta fel, például a kognitív disszonancia, a karizmatikus tekintély vagy a millenarizmus (1975). Robin Scroggs a szektaelméletet alkalmazta a korai keresztény mozgalomra (1975), amit John Hall Elliott elemzése követett Péter első levelének háttéréről (1981). Bengt Holmberg Max Weber karizmaelméletét használta Pál apostoli tekintélyének értelmezési keretként (1980). Bruce Malina 1981 és 1986 között számos könyvet publikált az ókori mediterrán világ értékrendjéről és társadalmi dinamikáiról, ezzel mintegy kulturális antropológiai elméleti keretet alkotva az

¹² Uo.

¹³ „Wanderradikalismus. Literatursoziologische Aspekte der Überlieferung von Worten Jesu im Urchristentum”, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 70., 3. sz. (1973): 245–271.

¹⁴ Számos átfogó bibliográfia áll az érdeklődő rendelkezésére, ezek korai áttekintéséhez megkerülhetetlen az itt is követett John Hall ELLIOTT, „Social-scientific Criticism. Perspective, Process and Payoff. Evil Eye Accusation at Galatia as Illustration of the Method”, *HTS Theologese Studies/Theological Studies* 67., 1. sz. (2011): 4.

¹⁵ Peter L. BERGER, Thomas LUCKMANN, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (Garden City, NY: Anchor Books, 1966).

evangéliumok értelmezéséhez. Howard Clark Kee a kereszténység elterjedésének szociológiai dimenzióit elemezte (1980); Harold Remus pedig a csodák értelmezése mentén kibontakozó pogány–keresztény konfliktusokat vizsgálta (1983). Nagy-Britanniában Stephen Barton a páli levelek kereszttről és feltámadásról szóló tanítását szociális-szimbolikus megközelítésben elemezte (1984), míg Norvégiában a skandináv iskola kései képviselői, köztük Halvor Moxnes az asztalközösség és más evangéliumi témák antik gazdasági beágyazását vizsgálta (1988). Az 1990-es évekre a legkülönbélebb társadalomtudományi perspektívájú elemzések vastkos bibliográfiával gazdagították a bibliaértelmezés szakirodalmát és kilátásait.

Szakmai közösségek és projektek

A különféle tudományos modellek bevezetése és az irodalom látványos bővülése a társadalomtudományi kritika művelését önreflexívebbé és módszertanilag megalapozottabbá formálta. A folyamatban fontos tényezőnek bizonyult több szakmai csoport létrejötte. Ezek közül a legfontosabb annak a nemzetközi tudóscsoportnak a felállása, amelyhez olyan nevek tartoznak, mint John H. Elliott, Bruce J. Malina, Jerome Henry Neyrey és John Pilch, és akiknek a munkássága a Context Group létrejöttéhez vezetett, amit A Biblia kulturális környezetének projektjeként határoztak meg. A Context Group 1986 óta évente találkozik, az egyre bővülő tagsága interdiszciplináris bibliai tanulmányokat publikál, amelyben a hagyományos egzegézis a társadalomtudomány módszereivel és modelljeivel kiegészülve jelenik meg.¹⁶

Egy másik fontos kezdeményezés volt az Amerikai Katolikus Bibliai Egyesület (Catholic Biblical Association of America) keretében létrejött Társadalomtudományok és az Újszövetség értelmezése (Social Sciences and New Testament Interpretation) nevű munkacsoportja, Bruce J. Malina vezetésével. Továbbá a Society of Biblical Literature keretében két szakmai csoport is létesült: az Ősegház és a judaizmus társadalomtörténete (Social History of Formative Christianity and Judaism), illetve az Újszövetség társadalomtudományi kritikája (Social-scientific Criticism of the New Testament) munkacsoportok.¹⁷

¹⁶ The Context Group. A Project on the Bible in its Socio-Cultural Context, <http://www.contextgroup.org/>, letöltve: 2024. január 2.

¹⁷ Kialakulásuk és működésük történetéhez lásd: John H. ELLIOTT, „From Social Description to Social-scientific Criticism. The History of a Society of Biblical Literature

Számos egyetem saját kutatási projektet hozott létre, közülük az utóbbi időben a londoni Szent Mária Egyetemen a Judaizmus és Kereszténység Antikvitás Kutatóközpontja (Centre for the Study of Judaism and Christianity in Antiquity)¹⁸ alakult meg.

Az elmúlt ötven év bibliahermeneutikai folyamatainak köszönhetően egyre általánosabb elfogadottságot nyert a felismerés, hogy a társadalomtudományi szempontok az egezetikai eszköztár szükséges és hasznos elemei. David Horrell 2002-es átfogó elemzésének konklúziójaként fogalmazza meg, hogy „a társadalomtudományok használata a korai kereszténység tanulmányozásában ma már széles körben elterjedt és szilárdan megalapozott”.¹⁹ Számos egyetem tananyagának szerves részét képezi, és így megszokottá vált, hogy a bibliai szövegek kulturális hátterének meghatározása szerves része az egezetikai folyamatnak.

A társadalomtudományi kritika körülírása

A társadalomtudományi kritika meghatározása rendjén a legtöbb szerző ma is Elliott széles körű meghatározásából indul ki: „A Biblia társadalomtudományi kritikája az egezetikai folyamat azon szakasza, amely a szöveg társadalmi és kulturális dimenzióit, valamint annak környezeti összefüggéseit elemzi a társadalomtudományok nézőpontjainak, elméleteinek, modelljeinek és kutatásainak felhasználásával.”²⁰ Ezt az általános meghatározást Bruce J. Malina a következőképpen konkretizálja: „A társadalomtudományi megközelítés célja az Újszövetség tanulmányozásánál az, hogy kiderítse, mi volt az eredeti hallgatóság megértése, amikor valaki az adott dokumentumokba foglaltakat hangosan megszólaltatta. [...] De a szövegek valójában nem beszélnek, még kevésbé gondolnak valamit. Csak az emberek beszélnek és adnak jelentést mondandójuknak. Ebből

Section 1973–2005”, *Biblical Theology Bulletin. A Journal of Bible and Theology* 38., 1. sz. (2008): 26–36.

¹⁸ Centre for the Study of Judaism and Christianity in Antiquity, <https://www.stmarys.ac.uk/research/centres/jewish-and-christian-studies/overview.aspx>, letöltve: 2024. január 2.

¹⁹ David G. HORRELL, „Social Sciences Studying Formative Christian Phenomena: A Creative Movement”, in *Handbook of Early Christianity. Social Science Approaches*, szerk. Anthony J. BLASI, Jean DUHAIME, Paul-André TURCOTTE (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2002), 3–28., 24.

²⁰ ELLIOTT, *What is Social-scientific Criticism...*, 7. „Social scientific criticism of the Bible is that phase of the exegetical task which analyses the social and cultural dimensions of the text and of its environmental context through the utilization of the perspectives, theory, models, and research of the social sciences.”

következően tehát az lehet a bibliai értelmezés feladata, hogy kiderítse, mi lehetett az emberi beszéd vagy írás mögötti szándék egy adott időben és helyen a múltban. A teljes kérdéskör így foglalható össze: ki mit mondott (vagy írt) kinek, mikor, hol, miért, kinek az érdekében és milyen hatással? A »mikor« kérdés mint egy időrendi ajtó szolgál a történeti kritikához, amely a kronológiára épül. Azonban minden egyéb kérdés megválaszolása szükséges, ha egy kellően adekvát megértéshez kívánunk eljutni. A válaszok nyilvánvalóan az adott emberek társadalmi rendszerének ismeretét feltételezik.”²¹

Fontos hangsúlyozni, hogy a társadalomtudományi kritika nem egy új vagy önálló módszertani paradigmaként működik, hanem inkább a történetikritikai módszer részeként. Azonban egyedi dimenziót ad hozzá a társadalomtudományok, különösen a szociológia és kulturális antropológia szemléletével. Elliótt ezt a következőképpen írja körül: „Mint a történetikritikai egzegézis módszerének egyik alkotója, a társadalomtudományi kritika a bibliai szövegeket mint jelentést hordozó nyelvi képződményeket vizsgálja, amelyeket az alkotók és a közözség közötti közlésre szántak. Ebben a folyamatban nemcsak (1) a szövegek formájának és tartalmának társadalmi szempontjait vizsgálja, hanem a kommunikációs folyamatot befolyásoló tényezőket és a szándékolt hatásokat is, (2) a szöveg nyelvi, irodalmi, teológiai (ideológiai) és társadalmi dimenzióinak korrelációját, valamint (3) azt a módot, ahogyan ez a szöveg általi kommunikáció egyszerre volt egy adott társadalmi és kulturális kontextus tükrözése, illetve az arra adott válasz.”²²

²¹ Bruce J. MALINA, „Rhetorical Criticism and Social-scientific Criticism. Why Won't Romanticism Leave Us Alone?“, in *Rhetoric, Scripture and Theology. Essays from the 1994 Pretoria Conference*, szerk. Stanley E. PORTER, Thomas H. OLBRIGHT, *Journal for the Study of the New Testament / Supplement series 131*. (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1996), 72–101., 73. „The social-scientific approach to studying the New Testament has as its goal to find out what an initial audience understood when it heard some person read a given document aloud. [...] But texts really do not say anything, much less do texts mean to say anything. It is only persons who say and mean to say. Presumably, then, the problem in biblical interpretation is to find out what persons meant as they spoke or wrote to each other at a given time and place in the past. The full set of questions involved would be: who said (or wrote) what to whom, when, where, why, to whose benefit and with what effect? The »when« question serves as a chronological door leading to general historical criticism rooted in chronology. However, for some adequately meaningful interpretation, it seems that answers to all the rest of the questions would be necessary. And the task of discovering those answers obviously requires knowledge of the social system of a given group of people.”

²² Uo. „As a component of the historical-critical method of exegesis, Social-Scientific Criticism investigates biblical texts as meaningful configurations of language intended to

A szándék világos: évszázadokon keresztül az értelmezők, bár érzékelték a bibliai szövegek társadalmi aspektusait, elemzéseik többnyire megmaradtak az eszmei, teológiai gondolatiség területén. Ahogy Robin Scroggs fogalmazza: „Sokak számára az újszövetségi teológiai diszciplína az eszmék történeteként egyfajta módszertani doketizmusként működött, mintha az elemzés tárgyaként megjelenő személyek tudata és szelleme az egyén és közösség testétől függetlenül létezett volna. A korai kereszténységre irányuló szociológiai érdeklődés nem azt jelenti, hogy az elemzés megpróbálja a kereszténység valóságát társadalmi dinamikára redukálni; sokkal inkább a másik irányú redukcionizmus elleni törekvés-ként értendő, amely a kereszténység valóságát megpróbálta pusztán belső-spirituális vagy önálló gondolatrendszerként megragadni. Röviden, a korai kereszténység szociológiája össze akarja kapcsolni újra a testet és a lelket.”²³

Elvi szinten evidensnek tűnik, az elemzés szintjén mégis sajátos figyelmet és módszertani ismeretet igényel annak a ténynek a komolyan vétele, amely szerint minden szentírási szöveg az eszmei tartalom mellett, vagy még pontosabban, annak hordozójaként társadalmi természetű valóságot ír le. Így minden bibliai szöveg nem csupán „irodalom”, hanem egyúttal társadalmi és retorikai képződmény is, társadalmi, literális és ideológiai (teológiai) vonatkozásokkal. Ennek

communicate between composers and audiences. In this process it studies not only (1) the social aspects of the form and content of texts but also the conditioning factors and intended consequences of the communication process, (2) the correlation of the text's linguistic, literary, theological (ideological), and social dimensions and (3) the manner in which this textual communication was both a reflection of and response to a specific social and cultural context, that is, how it was designed to serve as an effective vehicle of social interaction and an instrument of social as well as literary and theological consequence.”

A mikro- és makrotársadalmi vetületek áttekintéséhez lásd: CZIRE Szabolcs, „Makroszociológiai vizsgálódások a Jézus-kori Galileában. Társadalmi rétegződés és az evangélisták meggyőzési stratégiái”, *Keresztény Magvető* 112., 1. sz. (2006): 5–23.; Uő, „Jézus világának mikroszociológiai/antropológiai dimenziói. Becsület és szégyen, kollektív személyiség”, *Keresztény Magvető* 112., 3. sz. (2006): 256–271.

²³ Robin SCROGGS, „The Sociological Interpretation of the New Testament. The Present State of Research”, *New Testament Studies* 26., 2. sz. (1980): 164–179., 165–166. „To some it has seemed that too often the discipline of the theology of the New Testament (the history of ideas) operates out of a methodological docetism, as if believers had minds and spirits unconnected with their individual and corporate bodies. Interest in the sociology of early Christianity is no attempt to limit reductionistically the reality of Christianity to social dynamic; rather it should be seen as an effort to guard against a reductionism from the other extreme, a limitation of the reality of Christianity to an inner-spiritual, or objective-cognitive system. In short, sociology of early Christianity wants to put body and soul together again.”

megfelelően minden szöveg üzenet közvetítésére szolgál, tehát a társadalmi kommunikáció eszköze, mégpedig azzal a szándékkal, hogy meghatározott viselkedésre és cselekedetekre inspirálja az embereket, akik ennek következtében egy újfajta társadalmi interakcióban vesznek részt. Mivel a bibliai szövegek egyszerre leképeződései és serkentői a közösségi viszonyoknak, értelmezésük rendjén megkerülhetetlen a célzottan társadalomtudományi dimenzióra kiterjedő egzegézis bevezetése.

Az elmúlt évtizedek módszertani vitái azt mutatják, hogy bár egyértelműnek tűnik a fenti meghatározás és egzegetikai szándék mind az egyes szövegek, mind a mögöttük álló társadalmi környezet elemzése szintjén, a társadalomtudományi kritika tényleges alkalmazása már közel sem olyan egyértelmű. A legfőbb nehézséget a szövegek keletkezésének időbeli távolsága jelenti, ami legalább két szinten jelent kihívást: irodalmi és történelmi szinten. Éppen ezért a társadalomtudományi kritika mindkét terület szakdiszciplínáitól igyekszik megkülönböztetni magát.

Az irodalomkritikai megközelítésekkel való átfedés és különbség felmutatására nagyszámú módszertani tanulmány tett kísérletet.²⁴ Vernon Robbins a legfőbb különbséget a két módszertan figyelmének irányában, illetve a számukra jelentést hordozó elemek eltérésében igyekszik megragadni: „Az irodalomkritikusok nyelv és irodalom felől indulva igyekeznek belépni a szöveg nyelvi jelrendszerébe; a társadalomtudományi kritikusok a társadalmi és anyagi adatokkal kezdik a vizsgálódást, hogy aztán az általuk reprezentált világhoz hozzáférjenek a szövegen belül. [...] A társadalomtudományi kritikusok az emberi cselekvés aspektusait először a szövegen kívüli társadalmi valóság szintjén igyekeznek beazonosítani, majd ezt a »világi« jelenségekört alkalmazzák a szöveg aspektusaira. [...] Az irodalomkritikusok viszont a szövegen belüli verbális jeleket elemzik, majd ezeket a »verbális jeleket« alkalmazzák a szöveg egészének megértésére.”²⁵ A fő különbség tehát részint az értelmezés áramlási irányában, részint

²⁴ A folyamat kritikai értékeléséhez és átfogó bibliográfiához lásd: Vernon K. ROBBINS, „Social-scientific Criticism and Literary Criticism. Prospects for Cooperation in Biblical Interpretation”, *Modelling Early Christianity. Social-scientific studies of the New Testament in its Context*, szerk. Philip F. ESLER (London-New York: Routledge, 1995), 274–289. Konkrét témán keresztül elemzéshez lásd: Magnus ZETTERHOLM, *The Formation of Christianity in Antioch. A Social-scientific Approach to the Separation between Judaism and Christianity*, Routledge Early Church Monographs (London: Routledge, 2003), kiemelten 1–17.

²⁵ ROBBINS, „Social-scientific Criticism...”, 283. „Literary critics begin with language and literature to gain entrance into the verbal signs in the text; social-scientific critics

az objektívalódott jelentéshordozók megkülönböztetésében áll. Bruce Malina tovább árnyalja az irodalomkritika és a társadalomkritika közti szemléleti és módszertani különbséget abból az alapállásból, hogy – véleménye szerint – a szövegek önmagukban nem tesznek semmit, csak az emberek tesznek. És mivel nincs közvetlen hozzáférésünk azokhoz az emberekhez, akik a szövegek mögött állnak, ezért a szövegeken keresztül kell nekünk újraéleszteni az általuk használt verbális jeleket. Ehhez azonban csak úgy férünk hozzá, ha értelmezőként egy időben vesszük figyelembe az ő társadalmi helyzetüket, és a sajátunkat, értelmezőként is. Ez a kettős éberség a társadalomtudományi kritika egyik sajátos vonása, amelyből elindulva Malina a következő fontosabb területeken állítja szembe a társadalomkritikai értelmezést az irodalomkritikai szemlélettel:²⁶

begin with social and material data in the world to gain access into the represented world in the text. [...] Social-scientific critics personify aspects of human activity in the social world outside of text and transfer this ‘worldly’ mode of personification onto aspects of a text. [...] Literary critics, in contrast, personify verbal signs in text and transfer these personified aspects of ‘verbal signs’ onto texts.”

²⁶ MALINA, *Rhetorical Criticism...*, 98.

Social-scientific criticism

Meaning derives from and is embedded in the social group.

The world functions in the way persons are enculturated to believe that it functions.

There are socially rooted preexisting patterns for morality.

Human perception of reality is simultaneously subjective, objective, and social.

The mind has access to itself, society, and objective reality.

Reality is socially interpreted.

Objective knowledge derives from social interpretation

The social must be evaluated and may be trusted.

Science is a way of knowing, controlling, and predicting.

Sociology and cultural anthropology consist of valid generalizations about human social behavior.

Literary criticism

Meaning derives from and is embedded in individual experience.

Personal experience indicates that the world does not function in the way persons have been enculturated to believe that it functions

Just as there are no preexisting patterns for art, so too there are no preexisting patterns for morality

Human perception of reality is essentially subjective.

The mind essentially has access only to itself.

Reality is socially constructed.

Objective knowledge is an illusion.

The social is untrustworthy; only the true self is to be trusted.

Science is a way of smothering personal knowledge and experience.

Since persons are unique, it is impossible to produce any valid generalizations about human social behavior.

Társadalomtudományi kritika

A jelentést a közösségbe ágyazottan találjuk, ezért azt onnan kell kinyerni.

Az egy közösségben szocializálódott emberek úgy vélik, a világ olyan módon működik, ahogyan azt ők gondolják.

A közerkölcsnek vannak előzetesen rögzült társadalmi mintázatai.

Az emberi valóságérzékelés egyszerre szubjektív, objektív és társadalmi.

Az elmének hozzáférése van önmagához, a társadalomhoz és az objektív valósághoz.

A valóság társadalmilag közvetített (értelmezett).

Az objektív ismeret a társadalmi értelmezésből származtatható.

A társadalmi tényezők értékelendők és megbízhatóak.

A tudomány egy módja a tudásnak, ellenőrzésnek és előrejelzésnek.

Emphasis on what each individual has in common with others and in difference from others, a preoccupation with the social, socialized, and unique self.

Emphasis on what each individual has in difference from others, a preoccupation with the unique self.

Each work of art does not have its own aesthetic law, and each person must comply with objective moral standards.

Irodalomkritika

A jelentést az egyéni tapasztalatba ágyazottan találjuk, ezért az onnan kell kinyerni.

Az egyéni tapasztalat azt mutatja, hogy a világ nem úgy működik, ahogyan az egy közösségben felnőtt emberek vélik.

Ahogy nincsenek előre létező mintázatok a művészet számára, úgy nincsenek előre létező mintázatok morális szempontból sem.

Az emberi valóságérzékelés alapvetően szubjektív.

Az elmének alapvetően csak önmagához van hozzáférése.

A valóság társadalmilag konstruált.

Az objektív ismeret illúzió.

A társadalmi tényezők nem megbízhatóak; csak önmagunkban lehet megbízni.

A tudomány egy módja annak, hogy elfojtsa a személyes tudást és tapasztalatot.

Each work of art must have its own aesthetic law, and each person must, within obvious limits, determine his or her own moral standards.

A szociológia és a kulturális antropológia az ember társadalmi viselkedéséről érvényes általánosításokat fogalmaz meg.	Mivel a személy egyedi, lehetetlen érvényes általánosításokat tenni az ember társadalmi viselkedéséről.
Az egyének közös és eltérő vonásaival való foglalkozás a társas, szocializált és egyedi önmagunkkal való foglalkozás.	–
Az egyének másoktól való eltérését vizsgálva egyedi önmagunkat vizsgáljuk.	–
A műalkotásoknak nincs saját esztétikai törvényük, és minden egyes személynek meg kell felelnie az objektív erkölcsi normáknak.	Minden műalkotásnak megvan a maga saját esztétikai törvénye, és minden egyes személynek meg kell alkotnia, adott korlátokon belül, a saját erkölcsi normáit.

Számos társadalomtudományi kritikus fontosnak tartja a társadalomtörténettől való elhatárolódást, mivel az utóbbi a szövegek értelmezése rendjén explicit módon nem alkalmazza a társadalomtudományok modelljeit és más eszközeit.²⁷ Ahogy John Gager fogalmaz: „A korai kereszténység minden szociológiai megközelítése a társadalmi tényeknek *magyarázatára* törekszik, míg a történelmi megközelítésnek nem feltétlen kell többet felvállalnia, mint a releváns társadalmi adatok *leírása*. A két megközelítés természetesen nem ellentétes. De nem is azonos.”²⁸ Elliott továbbmegy, és a tisztánlátást segítő a következőképpen aposztrofálja a társadalomtudományi módszertannal végzett kutatást: „Egy kutatás sem tekinthető társadalomtudományinak, anélkül és amíg nem mutat fel valamely társadalmi jelenségre mutató hipotézist, egy olyan hipotézist, amely irányítja az adatok gyűjtését, majd ezeket az adatokat használja a társadalmi je-

²⁷ Philip F. ESLER, „Social-scientific Approaches”, in *Dictionary of Biblical Criticism and Interpretation*, szerk. Stanley E. PORTER (London–New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2007), 337–340., 340.

²⁸ „Any sociological approach to early Christianity will be concerned with explanations of social facts, whereas a social history need not concern itself with anything more than a description of the relevant social data. The two approaches are certainly not antithetical. But neither are they identical.” John GAGER, *Kingdom and Community: The Social World of Early Christianity* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1979), 175. [Kiemelés hozzáadva, Cz. Sz.]

lenségek kapcsolatának, jelentésének és funkciójának szemléltetésére és magyarázatára.”²⁹

Lényegében ennek szellemében fogalmazódnak meg a társadalomtudományi kutatási célt és módszertant szem előtt tartó osztályozási javaslatok. A legelső ilyen átfogó, egyszersmind leghivatkozottabb kutatási spektrumot felvonultató osztályozást – Jonathan Smith és Philip Richter korábbi javaslataira építve³⁰ – John H. Elliott fogalmazta meg még 1993-ban.³¹ Ő az alábbi öt kategóriát tartja fontosnak nevesíteni:

1. Társadalmi kérdés vizsgálata, „általában valamely jellegzetesség vagy jellegzetességek illusztrálására az ókori társadalomról, de az adatok tényleges társadalomtudományi elemzése, szintetizálása és magyarázata nélkül”;

2. Tanulmányok, amelyek „egy adott kor, mozgalom vagy csoport társadalomtörténetét próbálják meg leírni”, de túlnyomórészt történelmi fogalmi keretben „társadalomelméletek és modellek elkerülésével”;

3. Tanulmányok a „korai kereszténység társadalmi szerkezetéről” és az „egyes közösségi erőkről, amelyek azok keletkezéséhez és a társadalmi intézmények létrejöttéhez vezetnek”, amelyek magukba foglalják „a társadalomelméletek és modellek tudatos használatát”;

4. Tanulmányok, amelyek az Újszövetség világához tartozó „társadalmi interakciókat meghatározó közösségi és kulturális szokásokra, normákra fókuszálnak”;

5. Tanulmányok, amelyek „társadalomtudományi módszertant, elméletet és modellt használnak” a bibliai szövegek elemzésében.

Az elmúlt évtizedekben számos finomítás történt a társadalomkritikai kutatás módszertanán belül. Például Elliott osztályozására építve és annak ellenében

²⁹ „...study is not social-scientific unless and until it presents a hypothesis concerning a relationship of some social phenomena, a hypothesis that guides a collection of data that are then used to illustrate and explain the relation, meaning and function of the social phenomena.” ELLIOTT, *From Social Description to...*, 5.

Lásd még: Andries Gideon VAN AARDE, „Methods and Models in the Quest for the Historical Jesus. Historical Criticism and/or Social Scientific Criticism”, *HTS Theologiese Studies / Theological Studies* 58., 2. sz. (2022): 419–439.

³⁰ Jonathan Z. SMITH, „The Social Description of Early Christianity”, *Religious Studies Review* 1., 1. sz. (1975): 19–25.; Philip J. RICHTER, „Recent Sociological Approaches to the Study of the New Testament”, *Religion* 14., 1. sz. (1984): 77–90.

³¹ Uo., 18–20.

érvelve Ralph Hochschild 1999-ben egy négyzettrácsos modellt kínált.³² Ennek a modellnek két tengelye van, a módszertani és a hermeneutikai tengely, a következők szerint: társadalmi leíró (*sozialdescriptiv*) és társadalmi kerügmotikus (*sozialkerygmatisch*), illetve társadalomtudományi (*sozialwissenschaftlich*) és materialista (*materialistisch*). Hochschild az első két kategóriát módszertanilag konzervatívnak mutatja be, mint amelyek szándékosan kerülnek a társadalomtudományi modellek használatát, míg az utolsó két kategóriát módszertanilag innovatívnak tekinti, mint amelyek több társadalomtudományi modellt is használhatnak egy-egy kutatás rendjén. Hermeneutikai alapállásukat tekintve pedig a második és a negyedik kategória kiemelt figyelmet fordít a vizsgált szövegek kortárs világra gyakorolt hatására, míg az első és a harmadik kategória igyekszik az értelmezés rendjén időben távolítani a szövegeket.

A módszertani vitát újabb és újabb kérdések tisztázása finomítja, de az egyik markánsan kirajzolódni látszó választóvonalat a társadalomtudományi modellek használata alkotja. Ehhez járult hozzá David Horell érvelése, aki az általában vett történelmi és a konkrétan vett társadalomtudományi megközelítés közti különbség megragadásában a következőre helyezi a hangsúlyt: „minden történelmi kutatás a kutató által képviselt módszerek, előfeltételezések és meggyőződések vezérlésével történik, és a pusztán empirikusnak beállított érdeklődést az (implicit) elmélet elrejtésének lehet tekinteni, amit egy kutatási módszerekre tudatos kutatás nyíltan vállal és azt mindenkor a kritikai vizsgálat számára hozzáférhetővé tesz.”³³ Egy társadalomtudományi megközelítésnek – Horell érvelése szerint – mindig az elméleti keretek, tudományos modellek bemutatásával kell kezdődnie. A társadalomtudományi megközelítést alkalmazók között pedig a két fő táborot leginkább a modellek alkalmazásának vagy nem alkalmazásának gyakorlata határozza meg. De a belső irányvonalakra külön is érdemes kitérni.

³² Ralph HOCHSCHILD, *Sozialgeschichtliche Exegese: Entwicklung, Geschichte und Methodik einer neutestamentlichen Forschungsrichtung* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht / Freiburg: Universitätsverlag, 1999), 24., 243.

³³ David G. HORRELL, *The Social Ethos of the Corinthian Correspondence. Interests and Ideology from 1 Corinthians to 1 Clement* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1996), 26–31. „...any approach to history is guided by the methods, presuppositions and convictions of the researcher, and the adoption of a merely empirical interest in the data must be seen as a concealment of (implicit) theory, which theoretically-conscious works aim to render perspicuous and therefore open to critical scrutiny.”

Fő irányvonalak

Az első nagy „szakadék” egészen 1973-ig vezethető vissza, amikor a Society of Biblical Literature megalapította a Korai kereszténység társadalmi világa (*The Social World of Early Christianity*) elnevezésű kutatócsoportot, Wayne Meeks és Leander Keck vezetésével. Hamarosan felszínre került a vita, amelyben a kutatásban részt vevők egyik csoportja a saját munkásságát inkább „társadalomtörténet”, míg a másik inkább a „társadalomtudomány” kategóriáján belül helyezte el.³⁴ Ezt követően a módszertani kérdés került a viták középpontjába. Többen aggodalmukat fejezték ki, köztük Edwin Judge is, hogy a társadalomtudományi modellek és elméletek alkalmazásával rákényszerítenek valami azoktól idegent az antik forrásokra.³⁵

Tekintve, hogy a társadalomtudományi „tábor” képviselői épp fordítva érveltek, azaz hogy a tudományos modellek nyílt felvállalása és következetes alkalmazása teszi lehetővé az anakronizmus elkerülését, és ilyen módon az antik források saját kulturális környezetükön belüli hiteles értelmezését, a „modell” jelentésének a tisztázása vált szükségessé. Ugyanis mint kiderült, az egyesek számára a nagy körületekintéssel megalkotott kutatási módszer elméleti keretét jelentette, míg mások számára a társadalomtörténet eszköztárának rugalmas használatát, ismét másoknak pedig egyszerűen a szerzői előfeltevéseket.³⁶

Az 1990-es évekre a módszertani vita mentén két – időnként egymással átfedésben megjelenő – nagyobb megközelítési mód vált dominánssá az Újszövetség társadalomtudományi hermeneutikáján belül: az ún. szociokulturális antropológia és az ún. társadalomtudományi egzegézis.³⁷

A szociokulturális bibliai antropológiai megközelítés általában olyan témákra fókuszál, amelyek a kulturális/szociális antropológia szélesebb területé-

³⁴ A társadalomtörténet művelői közé sorolható Wayne Meeks, John Gager vagy Howard Kee, míg a szigorúbb értelemben vett társadalomtudományi megközelítést alkalmazók közé olyanok sorolhatóak, mint John H. Elliott, Jerome H. Neyrey, Bruce J. Malina, Antoinette Wire vagy a The Context Group kutatóinak többsége.

³⁵ Edwin A. JUDGE, „The Social Identity of the First Christians: A Question of Method in Religious History” *Journal of Religious History* 11, 2. sz. (1980): 201–217., 210. Cyril S. RODD hasonló aggodalmat fogalmazott meg: vajon az ókori források elegendő adatot szolgáltatnak-e a társadalomtudományos elemzéshez, és időnként nem kerülünk abba a helyzetbe, hogy egy elmélet vagy modell használatával próbáljuk a hiányzó bizonyítékokat pótolni? Lásd: Cyril S. RODD, „On Applying a Sociological Theory to Biblical Studies”, *Journal for the Study of the Old Testament* 6, 19. sz. (1981): 95–106.

³⁶ Vö. MARTIN, „Social-scientific Criticism”..., 129–131.

³⁷ Socio-cultural anthropology, social-scientific exegesis.

hez tartoznak. Ebben a vonulatban olyan művek emelkednek ki, mint a John J. Pilch és Bruce J. Malina által szerkesztett *Handbook of Biblical Social Values* [A Biblia társadalmi értékeinek kézikönyve] című könyv.³⁸ A mű célja az, hogy „leírja az Újszövetségben kiemelkedő, és a Biblia egészében gyakran hivatkozott társadalmi értékeket”. Például a könyvben tárgyalt néhány érték, amelyek többnyire párban, bináris ellentétben kerültek bemutatásra: tisztelet/szégyen, individualizmus/diadizmus, létezés/cselekvés, de helyet kaptak olyan témakörök is, mint a társadalmi címkézés vagy a devianciaelméletek), továbbá társadalmi intézmények (például templom/háztartás, patrónus-kliens kapcsolatok), illetve társadalmi dinamikák (például az író társadalmi helyzete, státusztranszformáció és rítuselmélettel megvilágított szövegek). Stanley Esler összegzésében „ezek a művek a bibliai szövegeket olyan társadalmi szcenáriókként olvassák, amelyeket a csoportorientált és becsületfókuszú kulturális milió hat át, amelyben a javak korlátolt mértékben állnak rendelkezésre, és ahol a patrónus-kliens kapcsolatokban próbálnak boldogulni”.³⁹ Ezekben a művekben gyakran találkozunk az „alacsony kontextusú társadalmak” és a „magas kontextusú társadalmak” kifejezéssel. Az alacsony kontextusú társadalmak részletekben gazdag szövegeket állítanak elő, míg a magas kontextusú társadalmak vázlatos és sejtető szövegeket hoznak létre. Kutatóink szerint a Biblia – más mediterrán kultúrák szövegeihez hasonlóan – magas kontextusú kultúrában keletkezett, ezért a társadalomtudományi megközelítés célja nem lehet más, minthogy kitöltse a magas kontextusú dokumentumok hiányzó részeit az adott kultúra minél pontosabb ismereteiből származó részletekkel. A modern olvasó számára nehézséget jelent, hogy a Biblia egy kulturálisan meghatározott könyv, amely egy mienktől eltérő helyen és távoli időben keletkezett. A jelentés összes kulturális feltételét csak az eredeti szerző és az eredeti hallgató ismerte. Ezért a modern olvasónak érzékenynek kell lennie a mediterrán kultúrák és a nyugati kultúrák közötti kulturális távolságra és sokszínűsége.⁴⁰

³⁸ John J. PILCH, Bruce J. MALINA, szerk., *Handbook of Biblical Social Values* (Peabody, Ma: Hendrickson Publishers, 1998). Korábbi, hasonló témákat tárgyaló mű: Bruce J. MALINA, *The New Testament World: Insights from Cultural Anthropology* (Atlanta: John Knox/London: SCM, 1981). Továbbgondolása, kiegészítése: John J. PILCH, *A Cultural Handbook to the Bible* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2012).

³⁹ ESLER, „Social-scientific Approaches”, 339. „...seek to read biblical texts with social scenarios originating in a group-oriented and honor-focused culture, where all goods are thought to exist in limited quantities and patron-client relations are entered into as a way of coping with such feature.”

⁴⁰ Uo.

Az ún. „társadalomtudományi egzegézis” elsődleges fókusza egzegetikai, azaz a bibliai szövegek jelentésének minél teljesebb feltárása és interpretálása a célja, de teszi mindezt a történetkritika más módszereivel karöltve, mint amilyenek az irodalmi, forráskritikai, hagyománytörténeti, forma- és kiadástörténeti, retorika- és eszmetörténeti (ideológiai/teológiai) megközelítsek. Ugyanakkor a társadalomtudományi egzegézis szociológiai is abban az értelemben, hogy az egzegetikai eljárás rendjén a társadalomtudományok előfeltételezéseit, elemzési módszereit és összehasonlító modelljeit alkalmazza.

A társadalomtudományos egzegézis számos előfeltételezésből indul ki, amelyeket nemcsak a szövegre nézve tekint kötelező kiindulópontnak, hanem az értelmező személyére és élethelyzetére nézve is. A The Context Group módszertanában, mint akik a legtöbbet foglalkoztak a kérdéssel, tíz ilyen előfeltevéssel lehet általában találkozni.⁴¹

1. A tudás társadalmilag kondicionált.
2. Az analitikus módszernek alkalmasnak kell lennie a társadalmi helyzetek megkülönböztetésére.
3. A modellek eszközökként szolgálnak a jelentés megtalálásához.
4. Az abdukció/retrodukciónak alkalmazása.⁴²
5. Modellek alkalmazása az émikus (antik mediterrán kultúrára épülő) információkra támaszkodva.
6. Nyelvi előfeltevések a szövegekkel kapcsolatban.
7. A társadalomtudományi kritika elkülönül, de kiegészíti a történeti megközelítést.
8. A Biblia „vallásának” tanulmányozása feltételezi a társadalmi struktúrák és viszonyok tanulmányozását.
9. A társadalomtudományi kritikusok a társadalomtudományi elméletek és gyakorlatok egészére építenek.
10. Aggregált jelentésre törekvés a bibliai szövegekkel kapcsolatban.

⁴¹ Vö. James D. DVORAK, „John H. Elliott’s Social-scientific Criticism”, *Trinity Journal* 28., 2. sz. (2007): 251–278., 257–268.

⁴² A retrodukció (*retroduction*) a dedukció és az indukció között helyezhető el, akár csak az abdukció (*abduction*). Az előbbi olyan elemzési módszerre utal, amelyben az elemző olyan lehetséges okokat vagy feltételezéseket vázol fel, amelyek lehetséges magyarázatot kínálnak a megfigyelt jelenségekre. Tehát olyan gondolkodási folyamat, amely a megfigyelt jelenségek alapján próbálja visszavezetni vagy visszafelé következtetni azokat a feltételezéseket vagy okokat, amelyek magyarázatot adhatnak ezekre a jelenségekre. Az abdukció a retrodukcióhoz hasonló logikai következtetésen alapuló gondolatiságot jelent, amelynek az egyedi-általános tengelyen fordított az áramlási iránya.

Ezek az előfeltevések a megfelelő elméleti kerettel felvértezve azt a célt szolgálják, hogy az értelmező tudatosan kezelje azt a többrétű távolságot, amely elválasztja a modern olvasót a bibliai szövegektől. Emellett „plauzibilitási struktúráként” is szolgálnak a magyarázathoz. A helyesen megválasztott és jól megérvelt módszertan segít minimalizálni az anakronisztikus és etnocentrikus olvasatok létrejöttét, és nagyobb eséllyel feltárni a bibliai szövegek eredeti jelentését.

Korlátok és kilátások

A társadalomtudományi kritika a bibliakutatás és -értelmezés számára fontos új lehetőségeket hordoz, de ezeket a helyükön kell kezelni ahhoz, hogy az új megközelítés az értelmezést segítse, és ne akadályozza. Az alábbiakban néhány kiemelkedő szerző megnyilatkozását állítjuk egymás mellé, hogy a társadalomtudományi kritika korlátait és lehetőségeit a segítségükkel áttekinthessük.

A nagyobb tudományterületek közti mozgást Jerome H. Neyrey úgy látja, hogy a hangsúlyosabban szociológiai megközelítés az elmúlt évtizedekben kevésbé bizonyult termékenynek, és egyre több kutató figyelme fordult az antropológiai megközelítések felé.⁴³

Vernon K. Robbins rámutat, hogy „a Biblia irodalmi és társadalomtudományi kritikája egy olyan kontextusban jelent meg, amikor a posztmodern módszertanok meghódították a humán tudományokat és a társadalomtudományokat. [...] Az eredmény nemcsak egy új történet szemléletet hozott a bibliai hermeneutikában, de új retorikát is.”⁴⁴ Ebben az új környezetben a nyelv maga is társadalmi jelenséggé vált, nemcsak az ókori szövegek esetében, hanem az értelmezők oldalán is. Ez az önreflexív hang különösen tudatos és hangsúlyos a radikális társadalomtörténetet és az emancipációs teológiákat képviselők műveiben.

Tekintettel arra, hogy a társadalomkritikai vizsgálódás kiindulópontja a szövegen kívül van, a módszertan kulcsfontosságúvá válik, különösen az alkalmazott modellek megválasztása és használata esetében. Mind az irányzat képviselői, mind annak kritikusai számos aggályt fogalmaztak meg a társadalomkritikai hermeneutika bibliai alkalmazásával kapcsolatban. Ebben hangsúlyt kap,

⁴³ Áttekintéshez lásd Jerome H. NEYREY, *Honor and Shame in the Gospel of Matthew* (Louisville: Westminster John Knox, 1998), kiemelten a bevezető fejezet.

⁴⁴ ROBBINS, „Social-scientific Criticism...”, 288. „...emerged in a context where post-modern methods were moving into the humanities and the social-sciences. [...] The result has been not only the practice of a new historicism, in biblical interpretation but also new rhetoricism.”

hogy a módszer még fejlesztési szakaszában van, még nem alakult ki egységes és egyértelmű terminológia, időnként a tudományos modellek indokolatlan (túl) használatával találkozunk, illetve nem alakult ki egységes szempontrendszer és irányérzék, hogy mikor és milyen mértékben javallott a módszert alkalmazni. Ezek az aggályok ismételten rámutatnak arra, hogy mint minden más módszer-nél, itt is fennállhat a szöveg túlértelmezésének a veszélye, különösen modellek használata esetén.

Wayne Meeks figyelmeztetése a módszer túlhasználatával kapcsolatban a kilencvenes évek elejétől újra és újra érvényt nyer: „Ha valakinek van egy modellje, könnyen kísértést érez arra, hogy azt használja, de nemcsak az adatok szétválogatásának vezérlő elveként vagy egy megértést segítő heurisztikus modellként, hanem olyan forrásként, amellyel a hiányzó adatok helyét töltheti fel. Az ember kísértést érez arra, hogy a dolgokat – nemcsak modelleket, hanem típusokat is – megtestesítsen, és valódi dolgokként kezelje azokat. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy bármelyik modell elég átfogó lehet ahhoz, hogy az összes történeti adatot számításba tudja venni; ugyanakkor egyesek túlságosan meghatározottak egy adott kulturális környezet által, többnyire a miénk által, és gyakran nagyon nehéz megmondani, hogy egyáltalán illeszkednek-e az antik környezethez.”⁴⁵

A nehézségek azonban nem állhatják útját a bibliai szövegek értelmének mélyebb feltárása előtt, amely törekvésben megkerülhetetlen az a tény, hogy egyetlen bibliai szöveg sem áll önmagában, azaz mindig beágyazottan jelenik meg az akkori kor kulturális közegében, és mindig válaszolnunk kell a vele együtt nekünk szegezett kérdésekre a társadalmi viszonyokról. Emlékeznünk kell arra, hogy a Biblia nem az elvont teologizálás műve, mivel a benne fellelhető teológiai kérdéseknek mindenkor társadalmi megtestesülése van. Ahogy a negyedik evangélista mondja, az Ige nemcsak „testté lett”, de „köztünk lakott” (Jn 1,14).

A társadalomtudományi kritika különösen hasznosnak bizonyult a történeti Jézus-kutatásban. Művek sokaságát határozta meg, és a történeti Jézus személyével és működésével kapcsolatban új megértést és olvasatot hozott felszínre. Az

⁴⁵ Wayne Meeks Interview, May 22, 1991, in MARTIN, „Social-scientific Criticism”..., 130. „Once one has a model, one is tempted to use it no longer as a pattern for sorting out data or a heuristic model to look through, but as material to fill in gaps where we do not have evidence. One is tempted to reify things, not only models, but types, and treat them as real things in the world. I am not satisfied, however, that any of the models is comprehensive enough to account for all the historical material; some are too bound to a particular cultural setting, usually ours, and whether they fit the ancient setting is often very difficult to tell.”

irányzat egyik legjelentősebb kutatója, Bruce J. Malina, lényegretörően foglalja össze a társadalomtudományi hermeneutika hasznosulását a történeti Jézus-kutatásban: „Összességében meglehetősen sok általános információval rendelkezünk Jézusról, kollektivisták személyiségére és társadalmi üzenetére már csak a kulturális környezete is ráerősít. Egyéb történelmi információkkal karöltve bizonyosságot nyerhetünk afelől, hogy Jézus teokráciát hirdetett, üzenetének erős politikai áthangzása volt, kizárólag Izraellel foglalkozott, és csak Izrael Istenéről beszélt jellegzetesen nemzeti módon, és így szükségszerűen köze volt Izrael politikai vallásához és a politikai-gazdasági viszonyokhoz. Működésének megrealizálásában haszonnal alkalmazható a kiscsoportok fejlődésének modellje, a megalkulástól a felbomlásig. A szociálpszichológia segítségével felvázolhatjuk a korra és helyre jellemző kollektivistikus személyiség modelljét, illetve a megváltozott tudatállapot-tapasztalat szerepét a csoportidentitás formálódásában. Mindezek az információk hasznosak a kanonikus és más evangéliumokban bemutatott Jézusról szóló hagyományok értékeléséhez. Bár lehet, hogy mindez túl elvont, és nem eléggé pszichológiai egy mai értelemben vett Jézus-életrajz megalkotásához, abban bizonyosan hasznos, hogy olyan kutatási határvonalakat jelöljön ki, amelyek figyelmeztetnek bennünket, ha egyes történészek Jézus-kutatása anakronisztikus és/vagy etnocentrikus útra téved.”⁴⁶

Bár a társadalomtudományi kritikának, mint minden kutatási módszernek, megvannak a maga korlátai, és lehet hibásan használni vagy visszaélni vele, összességében a bibliaértelmezés eszköztárának hiánypótló és hasznos új területét kínálja. Amennyiben a hagyományos történetkritikai értelmezési módszerekkel

⁴⁶ „In sum, we possess quite a bit of general information about Jesus, his collectivistic personality and social concerns from his cultural setting alone. Coupled with further historic information, we know with certainty that Jesus proclaimed theocracy, formed a political faction, was concerned with Israel alone and spoke only of the God of Israel in typical ethnocentric fashion, and thus necessarily dealt with political religion and political economy in Israel. We can with certainty sketch his career in terms of the stages of small group development, from formation to adjournment. We can likewise use social psychology to draw a sketch of the collectivistic modal personality of the time and place, altered state of consciousness experiences and concerns for group integrity. All of this information is useful for assessing the traditions about Jesus presented in the gospels, canonical and otherwise. While it may be too abstract and non-psychological to form an adequate modern biography of Jesus, it surely provides a set of boundaries that will warn us when some historians' Jesus research is erroneous because anachronistic and/or ethnocentric.” Bruce J. MALINA, „Social-scientific Approaches and Jesus Research” in *Handbook for the Study of the Historical Jesus 1.*, szerk. Tom HOLMÉN, Stanley E. PORTER (Leiden and Boston: Brill, 2011), 743–775.

együtt alkalmazzák, illetve azok ellenőrzése alatt, új felismerésekkel és új perspektívákkal, egyszersmind új olvasatokkal gazdagíthatja a Szentírás világának és üzenetének a megértését. Mostanra már sokkal inkább értjük nemcsak azt, hogy az antik világ milyennek *látszott*, hanem azt is, hogy miként *működött*. A társadalomtudományi kritika különösen a társadalmi és kulturális domborzat felderítéséhez ad jobb térképeket a kezünkbe, és segít kialakítani a mai értelmezőben azt a kulturális érzékenységet és módszertani kifinomultságot, amellyel valóban a Biblia üzenete hallható ki a mai élethelyzetünkből visszafelé hallgatózza.

Értve és bölcsen alkalmazva ezt a módszert, Philip Esler⁴⁷ szerint a kérdés nem az, hogy szükségünk van-e a társadalomtudományokra, hanem inkább az, hogy hogyan boldogulhatnánk nélkülük.

⁴⁷ Philip F. ESLER, *The First Christians in Their Social Worlds: Social-scientific approaches to New Testament Interpretation* (London, and New York: Routledge, 1994), 18.